Юрій ВИННИЧУК

СЕНСАЦІЇ ЗАСТІЙНОГО ЧАСУ

1

1966 рік нічим особливим не відзначався, до гучних репресій 70-х років було хоч і недалеко, проте особливої тривоги ніхто не відчував. Тихенько замерзала хрущовська відлига, але видавалися цікаві книги, в тому числі й з історії України, з нетерпінням очікувалося свіжої „Літературної України", поети-шістдесятники збирали повні зали слухачів.

Правда, окремих правозахисників арештовують і без галасу судять. Судять у Львові Михайла і Богдана Горинів, Михайла Осадчого, Івана Геля, Опанаса Заливаху, Михайла Косіва, Мирославу Зваричевську... Чорновіл на цей суд з'являється поки що тільки у ролі свідка, але... з букетом квітів, які кладе на коліна Зваричевській. Лунає команда: «Убрать цвєти!» Конвойні кидаються до квітів, квіти розсипаються по підлозі, а свідка виводять із зали.

Коли вранці на Пекарську «чорний ворон» привіз підсудних, на вулиці зібралася юрба. Якийсь літній чоловік зійшов на підвищення і безстрашно вигукує: «Слава героям!»

Але знають про це хіба ті, хто слухає ворожі голоси – „Голос Америки" або „Свободу". Так, цей рік міг би й минути зовсім безбарвно, якби не міна у вигляді № 12 журналу «Вітчизна». Саме в ньому опублікували новелу маловідомого автора Ярослава Ступака «Гординя». Про автора знали хіба тільки те, що він зі Львова.

Як йому вдалося надрукувати крамолу в журналі, органі Спілки письменників, для багатьох було загадкою. Ходили чутки, що Ступак якраз тоді працював у редакції „Вітчизни" випусковим редактором і начебто навіть чергував у ту ніч, коли друкували журнал. Ось і вставив свою новелу без відома головного редактора.

В радянський час читач звик читати між рядків. По руках розходилися „Мальви" Романа Іваничука, „Меч Арея" Івана Білика, „Грань" Олеся Лупія, „Зоряний корсар" Олеся Бердника, „Неопалима купина" Сергія Плачинди, часопис „Прапор" з романом Романа Андріяшика „Полтва". Трохи пізніше попав в опалу журнал „Жовтень" із повістю Романа Федоріва „Рудий опришко" про ведмедя, якого тримали у клітці. В ув'язненому ведмедеві помічено метафору неволі України.

Усі ці твори суворо засудили штатні спілчанські критики. По всіх письменницьких організаціях скликали збори, змушували письменників так само висловити своє „фе". Я тоді жив в Івано-Франківську. У неділі в обласному відділенні Спілки письменників відбувалися літературні збори, на яких обговорювали різні твори. І ось після одного з таких зібрань головний редактор газети „Прикарпатська правда", а неофіційно працівник КДБ Віталій Виноградський попросив залишитись усіх членів Спілки, а не членів – залишити зал. Я хоч і не був членом, але залишився, а мене ніхто й не вигнав. І тут Виноградський зачитав партійну постанову про глибоко ворожий націоналістичний „Меч Арея". Потім дав слово кільком графоманам, які завжди готові були підтримати генеральну лінію партії, і, хоч і не читали роману, але організовано його осудили.

Сам Виноградський був теж письменник, автор кількох повістей про те, як мужні чекісти боролися з бандерівцями. Зрештою, він знав, про що писав, бо особисто брав участь у післявоєнних облавах. А нещодавно, у 2005 році „Літературна Україна" привітала цю потвору теплими словами з його 80-річчям.

Треба сказати, що тільки-но в пресі з'являлася партійна критика на якусь книгу, як відразу вона ставала бестселером, книгомани платили за неї великі гроші.

Коли у мене зробили обшук у 1974-му, то роман „Грань" Олеся Лупія навіть вилучили. Правда, причина була в тому, що там було чимало моїх підкреслень і знаків-пташечок, які, мабуть, мали свідчити про те, що саме мене в цьому романі зацікавило. Були випадки, коли вилучали і „Меч Арея" та „Неопалиму купину".

Та повернімося до новели Ярослава Ступака. Допитливий читач і суворий цензор могли відшукати в ній досить прозорі натяки і таки відшукали. У новелі розповідалося про те, як війська НКВС нищать і палять гуцульське село.

Цікаво, що в тому самому номері графоман Володимир Пугач волав про жахливі злочини бандюг, кривавих націоналістичних упирів на землях західних областей України", закінчуючи вердиктом: «Страшним буде їх смертний час».

Передплатники отримали 12-те число „Вітчизни" на самого Миколая, тоді ж воно з'явилось і в кіосках. Часопис мав понад 18 тисяч накладу, але прочитала його добра сотня тисяч. Кіоскери не могли надивуватися, що його так хутко розкуповують, попередні числа лежать, а це зникло.

За лічені дні новела впала в око недремним наглядачам, репресивна машина запрацювала, і ось уже поштарі забігали по адресах передплатників, благаючи повернути журнал, бо їх із роботи виженуть. Вилучали журнал також із районних та міських бібліотек, але багато хитрих бібліотекарів, перш ніж повернути часопис, виривали з м'ясом тих кілька сторінок, спихаючи все на читачів.

Правда, у наукових бібліотеках журнал залишився неушкодженим, і я це оповідання згодом прочитав у бібліотеці імені Стефаника.

Ярослава Ступака після цього відлучили від літератури. Але він був мурашкою, і скандал не набув розголосу, а через два роки уже з неабиякою помпою почалося відкрите цькування Олеся Гончара за його «Собор».

Новела надто великого обсягу, щоб навести її цілковито, але варто бодай ознайомити читача з окремими цитатами, які покажуть, що в ті часи називалося українським буржуазним націоналізмом і з чим так заповзятливо боровся режим.

Починається вона цілком невинно і по-стефаниківському. Дід Дорко роздумує про своє життя, і та перша фраза, яка могла б цензора насторожити, вигулькує не відразу, а на другій сторінці: „Аби йно тільки чужинці з гір пішли та син вернувся з лісу не покалічений".

А трохи далі: „Позазвечора прийшли хлопці з лісу. Куцу зброю попритулювали попри стінах, порозсідалися, хто куди. Позаростали, що й не впізнаєш. Дорко геть змружив свої прикурені очі, ніяк тих прийшлих не втимкує.

– Оце, Дорку, – кажуть, – йшли, а ваші трами до халупи завели.

Придивився ліпше, аж то виселківська бахурня, ота, що колись хилила, аби закурити дав.

– Хе-х, – підсміхнувся. – В партизанку бавитеся? А курити більше не просите? – Та й у запіл лізе, та й отого зеленавого дістає, що як затягнешся добре, то аж дух перехоплює. – То ви добре, хлопці, зробили, що в ліс пішли. Якби мені пан Біг дав трохи ліпші очі, то чи я би в тій халупі хоч хвилю сидів? Пішов би-м тих зайшлих бити, що, бігме, аж би за ними курилося. Бо тому насінню не вір, як псові. Воно ще ніколи не йшло до нас з хлібом, а вічно за хлібом...

– Е, Дорку, та в вас язик, як у професорів. Але повічте нам: чого при тих зайдах так гори роздвоюються на двояко, як хліб?.. Не до добра то...

– Я, хлопці, простий гірняк. За молодих років не мав великого розуму, бо народився в матері з більшими кулаками, аніж головою... Але, як повідають, трохи прожив на тому світі, то трохи й знаю. Нарід наш не завсігди таким був. То його прийшлі так спаскудили. Мають силу в руках – мусиш на них, як на своїх братів, робити і думати так, як вони хочуть. І як раз на десять років випаде нашому хлопу подумати самому, то такого надумає, що най його шляк трафить. Але винен у тому найбільше дурний гірняк. Візьмем до слова того Йорка з-над берега. То май ти, чоловіче, Бога в животі. Хто ж то таке видів, аби до своїх людей, що знають тебе, як облупленого, бовкати на тій мові, чия влада в селі? Та ті влади що не день, то інакші, а тобі, мавпо, вже раз і назавше писка не покрутить..."

„А вдосвіта Махтей закапаний прибіг.

– Чув, Дорку, вночі партизанка усіх чужинців у селі перетовкла. А тут ще Йорко комусь нашептав, що вони до тебе заходили, то не оберешся тепер біди...

Та й побіг. А Дорко ще довго стояв спантеличений посеред убори та сам до себе стиха промовляв:

– Хе-хе... то кажеш: перетовкли? Але ж і бахурі тепер пішли! Та ж недавно з завіскреним носом, без сподніх бігало. А то вже щось думає... Знав би, то хоча б більше бакуну дав, бо чи воно має в тому лісі курити? А так пожалкував..."

А далі знову дід роздумує про чужинців:

„Яка то ще в тому світі дивнота. Приходять в гори чужинці, аби бідному гірняку ліпше життя зробити. Опісля приходять інші, боїсько навколо... Чоловік чоловіка вбиває, якби тільки для того й народився на світ білий. І все задля того, щоби ти, гірняче, не був вічним дідом. Але Дорко не глупий, Дорко знає свою немудру правду: прийдуть в гори чужинці, заберуть у тебе сподіванку твою – синів твоїх, як п'ять пальців на руці відберуть, і будуть опісля гори, і лише не буде у них тебе, Дорку..."

Оповідання закінчується тим, що енкаведисти оточують село, кулі січуть по стінах, горять хати, гинуть навіть малі діти. Останні дідові слова мусили неабияк допекти партійному начальству: „Чужинцю проклятий... Та чи знаєш ти, що робиш? Або навіщо ти вкорочуєш нашим людям віку? Чим ми перед тобою завинили? Чи, може, ми посяглися на твої степи, як ти на наші гори? І чи маєш ти якусь святість у серці до отого малого, котре, окрім черева материнського, не виділо більше нічого?.."

Як письменник Ярослав Ступак після цього зник з літературного обрію. Казали, що він одружився із шведкою й емігрував. Творів його більше не з'явилося.

ПРОРОЦТВО, ЯКЕ ЗДІЙСНИЛОСЯ

Ще один журнальний скандал спалахнув уже з російським журналом „Аврора" (№ 12) у 1981 році. Число відкривалося портретом Лєоніда Ільїча Брєжнєва, якому саме минуло 75 років. А на 75 сторінці – ну, треба ж такого збігу! – надрукували фейлетон сатирика Віктора Голявкіна „ Юбилейная речь ", де кожен міг надибати дуже прозорі натяки на генсека. Зокрема вислів „чудесный писатель" натякав на те, що під іменем генсека видано аж три книжки мемуарів. Крім того, йшлося і про його вік, і про те, що вся країна з надією чекала, коли нарешті ця розвалюха ґеґне.

ЮБИЛЕЙНАЯ РЕЧЬ

Трудно представить се¬бе, что этот чудесный писатель жив. Не верится, что он ходит по улицам вместе с нами. Кажется, будто он умер. Ведь он написал столько книг! Любой человек, на¬писав столько книг, дав¬но бы лежал в могиле. Но этот – поистине нечело¬век! Он живет и не думает умирать, к всеобщему удивлению. Большин¬ство считает, он давно умер – так велико восхище¬ние этим талан¬том. Ведь Баль¬зак, Достоевский, Толстой давно на том свете, как и другие великие классики. Его место там, рядом с ними. Он заслужил эту честь! Вот он сидит передо мной, красноще¬кий и толстый, и труд¬но поверить, что он умрет. И он сам, навер¬ное, в это не верит. Но он безусловно умрет, как пить дать. Ему поставят огромный памят¬ник, а его именем назовут ипподром — он так любил лошадей. Могилу его обнесут решет¬кой. Так что он мо¬жет не волноваться. Мы увидим его ба¬рельеф на решетке.

Позавчера я ус¬лышал, что он скончался. Сообще¬ние сделала моя дочка, любившая пошутить. Я, не скрою, почувство¬вал радость и гордость за нашего друга-товарища.

– Наконец-то, – воскликнул я, – он займет свое место в литературе!

Радость была преждевременна. Но я ду¬маю, долго нам не при¬дется ждать. Он нас не разочарует. Мы все верим в него. Мы пожелаем ему закончить труды, которые он еще не закончил, и по¬скорее обрадовать нас. (Аплодисменты.)

Не минуло й року, як „писатель" і справді всіх потішив, відійшовши у кращі світи.

Та найцікавіше в цьому скандалі те, що автор фейлетону ні сном ні духом не гадав зачепити лічно Лєоніда Ільїча, він взагалі не його мав на увазі. Але головного редактора журналу зняли з роботи, Голявкіна п'ять років ніде не друкували, а те число „Аврори" зникло з усіх бібліотек країни. Мені воно потрапило 1982 року в букіністичній крамниці серед інших часописів, які хтось здав.